

MULTILINGUAL ACADEMIC JOURNAL OF EDUCATION AND SOCIAL SCIENCES

Innovative Pedagogical Approaches in the Greek Context: The Case of Fourfouras Primary School

Akidouv Nektaria, Vasileiou Pelagia-Maria, Nerantzaki Theodora &
Panitsides Eugenia A.

To Link this Article: <http://dx.doi.org/10.6007/MAJESS/v3-i1/1704>

DOI: 10.6007/MAJESS/v3-i1/1704

Received: 10 March 2015, **Revised:** 20 April 2015, **Accepted:** 08 May 2015

Published Online: 27 June 2015

In-Text Citation: (Nektaria et al., 2015)

To Cite this Article: Nektaria, A., Pelagia-Maria, V., Theodora, N., & A., P. E. (2015). Innovative Pedagogical Approaches in the Greek Context: The case of Fourfouras primary school. *Multilingual Academic Journal of Education and Social Sciences*, 3(1), 74-90.

Copyright: © The Authors 2015

Published by Knowledge Words Publications (www.kwpublications.com)

This article is published under the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) license. Anyone may reproduce, distribute, translate and create derivative works of this article (for both commercial and non-commercial purposes), subject to full attribution to the original publication and authors. The full terms of this license may be seen

at: <http://creativecommons.org/licences/by/4.0/legalcode>

Vol. 3, No. 1, 2015, Pg. 74 -90

<https://kwpublications.com/journals/journaldetail/MAJESS>

JOURNAL HOMEPAGE

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
<https://kwpublications.com/pages/detail/publication-ethics>

Καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις στην Ελληνική πραγματικότητα: Η περίπτωση του Δημοτικού Σχολείου Φουρφουρά

Innovative Pedagogical Approaches in the Greek Context: The Case of Fourfouras Primary School

Ακίδου Νεκταρία¹, Βασιλείου Πελαγία Μαρία¹, Νεραντζάκη
Θεοδώρα¹ & Πανισίδου Ευγενία Α.²

Akidoun Nektaria¹, Vasileiou Pelagia-Maria¹, Nerantzaki
Theodora¹ & Panitsides Eugenia A².

¹Democritus University of Thrace, Postgraduate student, ²United Arab Emirates University,
Faculty Member
Email: nekt_ak@windowlive.com

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη διερευνά την περίπτωση του Δημοτικού Σχολείου Φουρφουρά ως παράδειγμα σχολείου εναλλακτικής εκπαίδευσης που εφαρμόζει καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα. Για την συλλογή των δεδομένων αξιοποιήθηκαν πληροφορίες από ηλεκτρονικές πηγές και διεξήχθη συνέντευξη με τον διευθυντή του σχολείου. Από την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων προέκυψε ότι το Δ.Σ. Φουρφουρά υιοθετεί νέες παιδαγωγικές προσεγγίσεις, σύγχρονες μεθόδους διδασκαλίας και εναλλακτικές πρακτικές, συμμετέχει σε διάφορα καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα, επιδιώκει το άνοιγμα στην κοινωνία, καλλιεργεί και διατηρεί συνεργατικές σχέσεις εκπαιδευτικών, γονέων και τοπικής κοινωνίας και γενικότερα προωθεί μία νέα φιλοσοφία για την μάθηση. Επομένως, εξάγεται το συμπέρασμα ότι ο χαρακτηρισμός του ως εναλλακτικό

Bionotes

¹ Democritus University of Thrace, Postgraduate student
* Email: nekt_ak@windowlive.com

² United Arab Emirates University, Faculty Member

σχολείο οφείλεται στον συνδυασμό όλων των παραπάνω παραγόντων, χωρίς να παραβλέπεται το γεγονός ότι κάποιες ιδιαίτερες συνθήκες, όπως η αναλογία μαθητών ανά εκπαιδευτικό και αίθουσα διδασκαλίας λειτούργησαν επικουρικά στην επιτυχία του.

Λέξειςκλειδιά: Δημοτικό Σχολείο Φουρφουρά, Καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις, Καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα, εναλλακτικές πρακτικές.

Abstract

The present paper delves into the case of the Fourfouras Primary School as an alternative school that applies innovative pedagogical approaches in the Greek educational context. Information from online sources and an interview with the principal of the school were used for data collection. The analysis and interpretation of the data showed that the Fourfouras School adopts new pedagogical approaches, modern teaching methods and alternative practices, participates in several innovative educational programs, seeks to connect with society, cultivates and maintains collaborative relationships among teachers, parents and the local community and generally promotes a new philosophy for learning. Therefore, it is concluded that its categorization as an alternative school is due to the combination of the above factors, without however overlooking the fact that some specific parameters, such as the ratio of students per teacher and classroom, may have reinforced its effectiveness.

Keywords: Fourfouras Primary School, Innovative Pedagogical Approaches, Innovative Educational Programs, Alternative Practices

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια σε κάποιες Ευρωπαϊκές χώρες, όπως και στην Ελλάδα, εισήχθησαν και εφαρμόστηκαν μια σειρά από Καινοτόμα Εκπαιδευτικά Προγράμματα. Τα προγράμματα αυτά, μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της παιδοκεντρικής διάστασης της μάθησης, στοχεύουν στην ανανέωση του περιεχομένου την σχολικής γνώσης και στην αναμόρφωση της διδακτικής διαδικασίας προωθώντας νέες προσεγγίσεις στην μάθηση και θέτοντας τον μαθητή στο επίκεντρο της μαθησιακής διαδικασίας (Σπυροπούλου, Αναστασάκη, Δεληγιάννη, Κούτρα, Λουκά & Μπούρας, 2008).

Ωστόσο, τα περισσότερα από αυτά τα καινοτόμα προγράμματα δεν βρίσκουν ευρεία εφαρμογή στα σχολεία, καθώς υλοποιούνται προαιρετικά (Σπυροπούλου κ. συν., 2008), εξαιτίας του γεγονότος ότι επιβάλλονται θεσμικά στους εκπαιδευτικούς χωρίς να τους εμπλέκουν στη διαδικασία του σχεδιασμού (Ζαζάνη, 2014). Αντίθετα, η ενεργός εμπλοκή των ίδιων των εκπαιδευτικών, καθώς και η δυνατότητα αυτονομίας της σχολικής μονάδας στην εφαρμογή καινοτομιών, μπορεί να διαμορφώσει εναλλακτικές πρακτικές στην εκπαίδευση, οι οποίες λαμβάνουν υπόψη το κοινωνικό και πολιτισμικό κεφάλαιο των μαθητών.

Ένα τέτοιο παράδειγμα εφαρμογής εναλλακτικών εκπαιδευτικών πρακτικών στο πλαίσιο της τυπικής εκπαίδευσης αποτελεί το Δημοτικό Σχολείο του Φουρφουρά Κρήτης, το οποίο θα μελετηθεί διεξοδικά στην συνέχεια. Σκοπός της παρούσας μελέτης περίπτωσης είναι η εις βάθος διερεύνηση των χαρακτηριστικών του συγκεκριμένου σχολείου αναφορικά με την ιστορία και τα χαρακτηριστικά του, την φιλοσοφία και τις επιρροές που έχει δεχθεί, τις διδακτικές μεθόδους που χρησιμοποιεί, τα καινοτόμα προγράμματα που εφαρμόζει, καθώς και τους περιορισμούς που αντιμετωπίζει. Συγκεκριμένα, μέσα από την ανάλυση των παραπάνω στοιχείων επιδιώκεται να διερευνηθούν οι λόγοι για τους οποίους διακρίνεται ως εναλλακτικό σχολείο.

Μεθοδολογία Της Έρευνας

Στο συγκεκριμένο άρθρο πραγματοποιείται η μελέτη της περίπτωσης του Δημοτικού Σχολείου του Φουρφουρά Κρήτης, καθώς συνιστά ένα μοναδικό παράδειγμα πραγματικών προσώπων σε πραγματικές καταστάσεις (Cohen, Manion & Morrison, 2008), μέσα από τη μελέτη του οποίου μπορούν να κατανοηθούν έννοιες και παράμετροι που αφορούν στην εφαρμογή καινοτόμων παιδαγωγικών προσεγγίσεων στον ελλαδικό χώρο. Για τη διεξαγωγή της μελέτης περίπτωσης, χρησιμοποιήθηκαν πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, αξιοποιήθηκε διαδικτυακό υλικό και διεξήχθη εις-βάθος ημιδομημένη συνέντευξη με τον διευθυντή του σχολείου.

Αρχικά, θεωρήθηκε σκόπιμο να διερευνηθούν και να στοιχειοθετηθούν τα δεδομένα από το διαδίκτυο, ώστε να οργανωθούν οι άξονες του θεωρητικού πλαισίου. Στη συνέχεια, διεξήχθη μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας που αφορά στις καινοτόμες παιδαγωγικές προσεγγίσεις και στα καινοτόμα εκπαιδευτικά προγράμματα που ισχύουν στην ελληνική πραγματικότητα. Κατόπιν, αξιολογήθηκαν και παρατέθηκαν εκείνα τα στοιχεία της βιβλιογραφίας που αντανακλώνται στη συγκεκριμένη περίπτωση, ώστε να υπάρχει σύνδεση ανάμεσα στο θεωρητικό και το ερευνητικό μέρος.

Μετά την ολοκλήρωση του θεωρητικού πλαισίου, διεξήχθη ημιδομημένη συνέντευξη, για την απαραίτητη συλλογή συμπληρωματικών δεδομένων. Έτσι, οργανώθηκαν από πριν κάποιοι θεματικοί άξονες για να διασφαλισθεί ότι θα καλυφθούν τα σημαντικά θέματα, ενώ παράλληλα υπήρχε το περιθώριο ελευθερίας του ερωτώμενου να μιλήσει για ότι είχε κεντρική σημασία για τον ίδιο (Bell, 1997). Η συνέντευξη έγινε μέσω εφαρμογής διαδικτυακής επικοινωνίας και μαγνητοφωνήθηκε με τη συναίνεση του συνεντευξιζόμενου.

Τέλος, συνθέτοντας όλα τα δεδομένα (βιβλιογραφικά, διαδικτυακά, συνέντευξης) επιδιώχθηκε μια ερμηνευτική προσέγγιση των χαρακτηριστικών της συγκεκριμένης περίπτωσης και διατυπώθηκαν προτάσεις για περαιτέρω μελέτη.

Νέα Παιδαγωγική

Το Νέο Σχολείο συνιστά απόρροια της Νέας Παιδαγωγικής, με γενικές αρχές τη διδασκαλία της πραγματικότητας, την προσαρμογή της λειτουργίας του σχολείου στην καθημερινή ζωή, τη φυσική διδασκαλία και τη διαδραστική εκπαίδευση. Η νέα αυτή παιδαγωγική σκέψη συστηματοποιήθηκε από τον Comenius που υποστήριξε τη μεταρρύθμιση των σχολείων και τη σύνδεση της διδασκαλίας και της μάθησης με τη φύση. Προωθώντας την έννοια του παιδοκεντρισμού, ο Rousseau έθεσε ως βάση της διδασκαλίας τις ανάγκες του μαθητή (Soëtarđ, 2000a), ο Pestalozzi, τόνισε την μάθηση μέσα από τα βιώματα (Soëtarđ, 2000b) ενώ ο Fröbel υποστήριξε ότι η διδασκαλία συνδέει τον μαθητή με το αντικείμενο μέσα στο πλαίσιο της ομάδας (Heiland, 2000). Στη συνέχεια, ο Ferrer απέρριψε την πειθαρχία μιας συμβατικής αίθουσας και προώθησε την αυτονομία και την καλλιέργεια της αυτοπεποίθησης των παιδιών (Novoa & Vilanou, 2000). Επιπρόσθετα, ο Steiner ενίσχυσε την καλλιτεχνική και φυσική λειτουργία των μαθητών στα σχολεία του.

Ο 20ος αιώνας σηματοδότησε την εντατικοποίηση της παιδαγωγικής σκέψης, ενώ σφραγίστηκε από το έργο του Dewey. Η θεωρία του πρεσβεύει τη στενή σχέση ανάμεσα στο σχολείο και τη ζωή. Στόχος του σχολείου είναι η μάθηση διά της πράξης ή όπως ονομάζεται σήμερα η μέθοδος σχεδίου δράσης (project) (Bertrand & Valois, 2000). Η μέθοδος project εφαρμόστηκε και στο Σχολείο Εργασίας, το οποίο εισήχθη από τον Kerschensteiner. Ο ίδιος επεσήμανε την κοινωνική διάσταση του ρόλου του μαθητή παράλληλα με την αξία της

χειρωνακτικής απασχόλησης (Χατζηδήμου, 2011).

Υποστηρικτής «του σχολείου για τη ζωή μέσω της ζωής» υπήρξε και ο Decroly, εστιάζοντας στα ενδιαφέροντα του παιδιού, το παιχνίδι, την ελεύθερη εργασία μέσα στην τάξη, το άνοιγμα προς τη φύση και την αγωγή στο πλαίσιο της ομάδας (Pourtois & Desmet, 2000). Στην ίδια κατεύθυνση κινήθηκε και η Montessori, η παιδαγωγική της οποίας στηρίχθηκε στην ελεύθερη συμμετοχή του παιδιού στις πραγματοποιούμενες εργασίες μέσα στην τάξη (Böhm, 2000). Όπως και οι προηγούμενοι, ο Ferrière υπήρξε υποστηρικτής της ατομικής πρωτοβουλίας και της αυτονομίας του παιδιού (Hameline, 2000). Στο ίδιο πλαίσιο,, ο Neill κατάφερε να εφαρμόσει στο Summerhill τη θεωρία του περί κριτικής σκέψης και προσωπικής ελευθερίας του παιδιού (Nηλ, 1972).

Ο Cousinet, επηρεασμένος από τον Dewey, έδωσε έμφαση στο παιχνίδι, ως πρωταρχική ανάγκη του παιδιού, καθώς και στην ελεύθερη ομαδική εργασία που διαμορφώνει το πνεύμα αλληλεγγύης ανάμεσα στους μαθητές (Houssaye, 2000). Με τη σειρά του ο Freinet τόνισε κι αυτός την ελεύθερη έκφραση του παιδιού βασιζόμενος στις αρχές του παιδαγωγικού ματεριαλισμού, της συνεταιριστικής ζωής και της μεθόδου ατομικής εργασίας και αυτο-εκπαίδευσης (Peyronie, 2000). Ο Rogers, όπως και ο Cousinet, ενδιαφέρθηκε για την εργασία με ομάδες βασιζόμενος στην ευέλικτη παιδαγωγική οργάνωση, στη συνυπευθυνότητα εκπαιδευτικού-μαθητή, στην αυτορυθμιζόμενη διδασκαλία και στην αυτοαξιολόγηση του μαθητή (Bertrand & Valois, 2000). Τέλος, ο Freire τόνισε την έννοια της απελευθέρωσης μέσα στην εκπαίδευση υποστηρίζοντας ότι στόχος του σχολείου είναι να εξασκεί την ελευθερία μέσω του διαλόγου (Freire, 2006).

Ωστόσο, τα παιδαγωγικά κινήματα του 20ου αιώνα εμφανίστηκαν αργότερα στην Ελλάδα, αφού μέχρι το 1930 το ελληνικό σχολείο λειτουργούσε στα πρότυπα της παραδοσιακής εκπαίδευσης. Σημαντικότεροι εκφραστές της Νέας Παιδαγωγικής στον ελλαδικό χώρο υπήρξαν ο Αλέξανδρος Δελμούζος, ο Νικόλαος Εξαρχόπουλος και ο Δημήτρης Γληνός, η συνεισφορά των οποίων ήταν καθοριστική στα εκπαιδευτικά δρώμενα της χώρας (Αντωνίου, 2008).

Εναλλακτική Εκπαίδευση

Παρακολουθώντας την εξέλιξη της παιδαγωγικής σκέψης, στις αρχές του 1960 κάνουν την εμφάνισή τους εναλλακτικές μορφές εκπαίδευσης. Ο όρος εναλλακτική εκπαίδευση αναφέρεται στη μη παραδοσιακή εκπαίδευση, η οποία περιλαμβάνει έναν αριθμό διδακτικών και μαθησιακών προσεγγίσεων που διαφέρουν από αυτές της παραδοσιακής³. Ως εναλλακτικά σχολεία περιγράφονται αυτά που έχουν μικρό αριθμό μαθητών, τονίζουν την ατομική αλληλεπίδραση δασκάλου-μαθητή, δημιουργούν υποστηρικτικό περιβάλλον, δίνουν ευκαιρίες για επιτυχίες, είναι ευέλικτα και δίνουν πρωτοβουλίες στους μαθητές. Επιπρόσθετα, εφαρμόζουν μαθητοκεντρικές προσεγγίσεις, παρέχουν εναλλακτικό πρόγραμμα σε σχέση με αυτό της τυπικής εκπαίδευσης, ενώ εξειδικεύονται σε μία δημοκρατική εκπαίδευση προσβάσιμη σε όλους (Lange & Sletten, 2002).

Στη λίστα των εναλλακτικών σχολείων συγκαταλέγονται και τα σχολεία Freinet, Waldorf και Summerhill, όπου το παιδί μαθαίνει με φυσικό τρόπο όντας ελεύθερο να επιλέξει τη μάθησή του. Στα σχολεία Freinet ο εκπαιδευτικός λειτουργεί ως διευκολυντής ενώ ενισχύει την αυτοανάπτυξη των παιδιών. Στα αυτόνομα σχολεία Waldorf, ο εκπαιδευτικός επιχειρεί να

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Alternative_education

διδάξει τυπικά μαθήματα με εναλλακτικό και ολιστικό τρόπο (Bilde, Damme, Lamote & Fraine, 2013), στοχεύοντας στη δημιουργία ελεύθερων ανθρώπων. Στο μαθητοκεντρικό και δημοκρατικό σχολείο Summerhill, ο εκπαιδευτικός εστιάζει στην ελεύθερη μάθηση των παιδιών και στην καλλιέργεια της περιέργειάς τους. Τέλος, στα ελεύθερα και δημοκρατικά σχολεία η ψήφος των εκπαιδευτικών προσμετράται ισότιμα με αυτή των μαθητών, οι οποίοι αναλαμβάνουν τη μάθηση με βάση τα ενδιαφέροντά τους (Martin, 2000).

Σύγχρονη διδακτική μεθοδολογία

Τα τελευταία χρόνια στην παιδαγωγική πράξη χρησιμοποιείται πληθώρα ενεργητικών-συμμετοχικών διδακτικών μεθόδων και τεχνικών. Στη συνέχεια, θα αναλυθούν αυτές που εφαρμόζονται ως επί των πλείστων σήμερα στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Μία από αυτές είναι η μέθοδος της ομαδοσυνεργατικής διδασκαλίας, η οποία αποσκοπεί στην ανάπτυξη την ατομικής μάθησης των συνεργαζόμενων μαθητών μέσα σε ένα κλίμα θετικής αλληλεξάρτησης (Ματσαγγούρας, 2008). Ο δάσκαλος έχει δευτερεύοντα ρόλο, αφού η ομάδα πλέον αναλαμβάνει τον ρόλο της καθοδήγησης, της ανατροφοδότησης και της επίλυσης προβληματικών καταστάσεων (Καρυώτης, 2009). Η παιδαγωγική καινοτομία της μεθόδου έγκειται στις σχέσεις δασκάλου-μαθητών και μαθητών μεταξύ τους (Ματσαγγούρας, 2000).

Εξίσου διαδεδομένη είναι και η μέθοδος project ή αλλιώς σχέδιο εργασίας, η οποία συνιστά μια ομαδική, μεγάλης διάρκειας εργασία με σκοπό την παραγωγή αποτελέσματος που αξιολογείται από τα μέλη της ομάδας. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση ενός project προϋποθέτει την εκούσια συμμετοχή των παιδιών και προκύπτει ως αποτέλεσμα εσωτερικής παρώθησης (Ταρατόρη – Τσαλκατίδου, 2002). Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι ισότιμος, βοηθητικός και μη παρεμβατικός (Katz & Chard, 2009). Η εφαρμογή της μεθόδου project συμβάλλει στην ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ μαθητών και μεταξύ εκπαιδευτικού και μαθητών, στην καλλιέργεια δημοκρατικών διαδικασιών και στην ενασχόληση των μαθητών με γνωστικά αντικείμενα γενικότερου ενδιαφέροντος (Ταρατόρη – Τσαλκατίδου, 2002).

Σύμφωνα με τις νέες θεωρήσεις, η πειραματική-εργαστηριακή μέθοδος, αξιοποιεί τις αρχικές ιδέες των μαθητών για τα φυσικά φαινόμενα πάνω στις οποίες οικοδομείται η νέα γνώση (Ουάντσγουερθ, 2001). Η εισαγωγή του πειράματος στη διδασκαλία προκαλεί το ενδιαφέρον των μαθητών, διευκολύνει την μετάβαση από την απλή θέαση στη συστηματική παρατήρηση και προάγει τη μάθηση (Τσουμάνης & Σακελλαρίου, 2007). Επίσης, η ιδεοθύελλα ή καταιγισμός ιδεών ή brainstorming είναι μία ομαδική τεχνική παραγωγής ιδεών για την επίλυση κάποιου προβλήματος⁴ που καλλιεργεί την ελεύθερη έκφραση, ενισχύει τη συμμετοχή όλων των μαθητών και την αποδοχή των απόψεων (Καζταρίδου, χ.χ.).

Τέλος, η έρευνα δράσης συνιστά μια σπειροειδή διαδικασία βελτίωσης τόσο του ίδιου του εκπαιδευτικού όσο και της παιδαγωγικής πρακτικής, αποτελούμενη από κύκλους δράσης για την επίτευξη ενός στόχου, που αφορά στην επίλυση προβλημάτων καθημερινής πρακτικής στο σχολικό περιβάλλον (Πεντέρη, 2013). Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της είναι ο σκοπός και η δέσμευση για αλλαγή, η οποία δεν αφορά μόνο στο τι κάνει ο εκπαιδευτικός, αλλά και στον τρόπο που κατανοεί και ερμηνεύει αυτό που κάνει (Elliot, στο Πεντέρη, 2013). Η έρευνα-δράσης είναι συμμετοχική, συνεργατική, δημοκρατική, κριτική και μετασχηματιστική, βασίζεται στην

⁴ <http://www.mycoted.com/Brainstorming>

παρατήρηση και σε δεδομένα συμπεριφοράς και διαθέτει ανατροφοδοτικό και αναστοχαστικό χαρακτήρα (Cohen et al., 2008).

Καινοτομία & Καινοτόμα Εκπαιδευτικά Προγράμματα στην Ελληνική Πραγματικότητα

Ως καινοτομία ορίζεται η *ουσιώδης τροποποίηση, η ριζική αλλαγή* (Μπαμπινιώτης, 2002: 807) και ο *νεωτερισμός, η εφεύρεση και κάτι νέο* (Γεωργοπαπαδάκος, 1998: 492). Η εκπαιδευτική καινοτομία είναι μία σκόπιμη και σχεδιασμένη ενέργεια που εστιάζει στην αλλαγή αρχών και πεποιθήσεων, στην εφαρμογή νέων διδακτικών προσεγγίσεων και στη χρήση νέων διδακτικών μέσων (Fullan στο Σπυροπούλου, 2008). Ο ρόλος του εκπαιδευτικού και ο προσδιορισμός των στόχων της εκπαιδευτικής καινοτομίας καθορίζουν την αποτελεσματικότητά της.

Τα τελευταία χρόνια, σε αρκετές χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης όπως και στην Ελλάδα, εφαρμόστηκαν Καινοτόμα Εκπαιδευτικά Προγράμματα, με στόχο την αλλαγή των διαδικασιών της μάθησης και κατ' επέκταση την ολιστική προσέγγιση της γνώσης και την καλλιέργεια θετικών στάσεων των μαθητών. Υπό το φως των εξελίξεων αυτών, το Υπουργείο Παιδείας εισήγαγε αρκετά Καινοτόμα Εκπαιδευτικά Προγράμματα, σε μια προσπάθεια να καταστήσει ικανό το ελληνικό σχολείο να ανταποκριθεί στις σύγχρονες παιδαγωγικές απαιτήσεις. Ειδικότερα, στην κατηγορία των διεπιστημονικών προγραμμάτων εντάσσεται και η Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, η οποία στοχεύει στην καλλιέργεια θετικών στάσεων των μαθητών για τη προστασία και την αειφόρο ανάπτυξη του περιβάλλοντος⁵. Όσον αφορά στην Αγωγή Υγείας, αυτή εστιάζει κυρίως στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης των μαθητών και στην ικανότητά τους να υιοθετούν θετικές στάσεις ζωής⁶. Τα Πολιτιστικά Θέματα και οι Πανελλήνιοι Μαθητικοί Καλλιτεχνικοί Αγώνες με τη σειρά τους αποσκοπούν στην καλλιέργεια της αισθητικής αγωγής των μαθητών και στη σύνδεση της παιδείας με τις τέχνες (Σπυροπούλου, 2008). Επίσης, η Αγωγή Σταδιοδρομίας πραγματεύεται θέματα σχετικά με το εργασιακό περιβάλλον⁷. Τέλος, η Ευέλικτη ζώνη, επιδιώκει την ενασχόληση των μαθητών με θέματα που τους ενδιαφέρουν και δεν έχουν την ευκαιρία να προσεγγίσουν στο πλαίσιο του συμβατικού προγράμματος, ενώ ταυτόχρονα εστιάζει στη διαθεματική προσέγγιση της γνώσης, στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης και στην ανάπτυξη συλλογικών μορφών δράσης (Ματσαγγούρας, 2002).

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η λίστα των ευρωπαϊκών προγραμμάτων που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο των "Comenius", "Globe" και "Twining" είναι εκτενής. Ωστόσο, για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, γίνεται μία σύντομη αναφορά σε τρία ευρωπαϊκά προγράμματα, και τα αντίστοιχα δίκτυα που αναπτύχθηκαν. Ειδικότερα, το "Creative Little Scientists" επιδιώκει να συνδέσει την δημιουργικότητα με την επιστήμη και τα μαθηματικά στην πρώτη σχολική ηλικία μέσω μαθημάτων για την κατάρτιση των δασκάλων σε διάφορα ευρωπαϊκά πλαίσια⁸. Παράλληλα, το "Open Discovery Space", μια καινοτόμα πύλη εξ αποστάσεως μάθησης, προσφέρει εργαλεία διαχείρισης της δημιουργικότητας στην τάξη και προσαρμογής του μαθησιακού υλικού στις ανάγκες του μαθητή⁹. Τέλος, το "Primary Science Network" στοχεύει στην προώθηση της διερευνητικής προσέγγισης στη διδασκαλία των Φυσικών Επιστημών σε

⁵ <http://www.pi-schools.gr/perivalontiki/>

⁶ http://www.moec.gov.cy/agogi_ygeias/

⁷ <http://edu.klimaka.gr/scholikes-drasthriothtes/ekpaidevtika-programmata/796%20thematologia-programmatwn-%20agwghs-stadiodromias.html>

⁸ <http://www.creative-little-scientists.eu/home>

⁹ <http://opendiscoveryspace.eu/>

παιδιά ηλικίας 3-11 ετών¹⁰.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα εκπαιδευτικών που κατάφεραν με το καινοτόμο έργο τους να αντισταθούν στη συγκεντρωτική εκπαιδευτική πολιτική συνιστά η ομάδα των προοδευτικών εκπαιδευτικών του Δ.Σ. Φουρφουρά. Η αξιολογη προσπάθεια αυτών των εκπαιδευτικών είχε ως αποτέλεσμα το σχολείο να συμπεριληφθεί στην παγκόσμια λίστα των εναλλακτικών σχολείων και να προκαλέσει το ερευνητικό ενδιαφέρον για τη μελέτη περίπτωσης που παρατίθεται στη συνέχεια.

Η Περίπτωση του Δημοτικού Σχολείου Φουρφουρά **Ιστορικά στοιχεία**

Το Δημοτικό Σχολείο Φουρφουρά βρίσκεται στον Φουρφουρά του νομού Ρεθύμνης της Κρήτης, σε υψόμετρο 460 μέτρων και σε απόσταση 44 χλμ από το Ρέθυμνο. Ιδρύθηκε το 1930, ως Διδακτήριο του Φουρφουρά, για να προωθήσει τα γράμματα και την αγωγή των μαθητών σε μια δύσκολη ιστορικά και κοινωνικά περίοδο. Τότε, το σχολείο διέθετε δύο αίθουσες διδασκαλίας, ψηλά ταβάνια και μεγάλα παράθυρα προς το νότο και αριθμούσε μέχρι και ενενήντα παιδιά ανά έτος. Το σχολείο βγήκε σχεδόν αλώβητο μέσα από τις αλλεπάλληλες κακουχίες του Β' Παγκοσμίου πολέμου και της γερμανικής κατοχής και έτσι, με τα ολιγάριθμα παιδιά της μεταπολεμικής περιόδου εξελίχθηκε σταδιακά στο σημερινό Δημοτικό σχολείο του Φουρφουρά.

Εγκαταστάσεις

Όπως επισημαίνεται στον «Οδηγό της Χαράς» στόχος είναι ο χώρος του σχολείου «να ξυπνά τη φαντασία των μαθητών, να αποτελεί χώρο κοινωνικοποίησης και απομόνωσης και να μπορεί κάθε μαθητής μέσα σε αυτόν να εκφραστεί συναισθηματικά και δημιουργικά». Έτσι οι τάξεις έχουν ποικίλες θεματικές, όπως αυτή του διαστήματος, της φύσης, της ζούγκλας, του βυθού και εμπλουτίζονται με καναπέδες, χαλιά, ενώ τα θρανία και οι καρέκλες έχουν περιορισμένο ρόλο, καθώς πολλά απ' αυτά έχουν αντικατασταθεί με χρωματιστές μπάλες πιλάτες. Τα προαναφερθέντα εναλλακτικά στοιχεία συντελούν, ώστε τα παιδιά να βρίσκουν στο σχολείο το παιδικό τους δωμάτιο, τον χώρο για ατελείωτο παιχνίδι, χαλάρωση, ελεύθερη έκφραση, δημιουργία, αλλά και μάθηση.

Σημαντική προσθήκη στο σχολείο είναι ο χώρος της κουζίνας, που διαμορφώθηκε πρόσφατα και αξιοποιείται κι από το νηπιαγωγείο του Φουρφουρά. Μέσα από τη διαδικασία της μαγειρικής και της φροντίδας του χώρου επιτυγχάνεται η βιωματική μάθηση. Επιπλέον, η ύπαρξη ενός μετεωρολογικού σταθμού αποτελεί ένα σημαντικό εργαλείο μάθησης των φυσικών επιστημών και βοηθά στη διεξαγωγή μαθημάτων για τα παιδιά του σχολείου κι όχι μόνο. Εδώ και δύο χρόνια μάλιστα γίνεται συστηματική καταγραφή της θερμοκρασίας, της βροχόπτωσης, της έντασης και της κατεύθυνσης του ανέμου, δεδομένα με τα οποία διεξάγεται το μάθημα της στατιστικής των μεγάλων τάξεων.

Αξιοσημείωτο είναι ότι ακόμη και ο εξωτερικός χώρος του σχολείου έχει αξιοποιηθεί σύμφωνα με τα ενδιαφέροντα και τις ανάγκες των παιδιών. Ειδικότερα, το πειρατικό νησί, ως χώρος έκφρασης στο προαύλιο, εμπλουτίστηκε με διάφορα υλικά των παιδιών, όπως σκηνές, παλέτες, πλαστικούς σωλήνες, πλακάκια κ.α. και εκεί αναπτύσσεται ελεύθερο, δημιουργικό,

¹⁰ <http://efepereth.wikidot.com/priscinet/>

συμβολικό παιχνίδι και παιχνίδια ρόλων.

Ο βοτανόκηπος φιλοξενεί ποικιλία βοτάνων, καθώς και τον ενδημικό δίκταμο που συναντάται μόνο στην Κρήτη ενώ από τον βοτανόκηπο αυτόν αρωμάτισαν το πρώτο τους αρωματικό ελαιόλαδο “σχοιειό”, σε συνεργασία τριών δημοτικών του ορεινού Ρεθύμνου. Όσον αφορά στον λαχανόκηπο, πριν από τρία χρόνια το δημοτικό καλλιέργησε ένα χωράφι 50 τ.μ. που του παραχωρήθηκε από κάτοικο του χωριού, ενώ δημιουργήθηκαν παρτέρια για κάθε τάξη και το νηπιαγωγείο. Σε ένα από αυτά φιλοξενείται και η καλλιέργεια του Ε.Ε.Ε.Κ. Τυμπακίου. Επίσης, σε πολλές γωνιές του σχολείου υπάρχουν οπωροφόρα δέντρα και διαφόρων ειδών καλλιέργειες. Όλα αυτά δίνουν τη δυνατότητα υιοθέτησης της πρακτικής «από τη παραγωγή στην κατανάλωση», η οποία συντελεί στην αυτονομία και αυτοδιαχείρισή του. Επιπρόσθετα, η δημιουργία κοτετσιού στο προαύλιο συμβάλλει τόσο στην ενίσχυση ενός φιλικού προς τα παιδιά περιβάλλοντος όσο και στην κάλυψη κάποιων διατροφικών αναγκών τους (αυγά).

Στις αθλητικές εγκαταστάσεις περιλαμβάνεται ένα μικρό γήπεδο ποδοσφαίρου στρωμένο με χαλίκι, ένα σκάμμα και ένας τοίχος αναρρίχησης. Η σημαντικότητα αυτών των εγκαταστάσεων, που ενέχουν κάποιον βαθμό επικινδυνότητας, αντικατοπτρίζεται στο γεγονός ότι οι μαθητές γίνονται πιο προσεκτικοί και υπεύθυνοι και το παιχνίδι πιο έντονο και δημιουργικό, ενώ σταδιακά υπερνικούν τον φόβο¹¹.

Τέλος, το δέντρο των ευχών είναι μια πρωτότυπη και πολυσήμαντη ιδέα, καθώς «στη παιδική ψυχή ένα δέντρο μπορεί να σημαίνει πολλά. Από έναν χώρο έρευνας και έναν τόπο σκίασης μέχρι έναν τόπο παραμυθιού και έκφρασης συναισθημάτων». Συνολικότερα, όλες οι καινοτόμες δράσεις που έχουν εισαχθεί στο σχολικό πρόγραμμα του Δ.Σ. Φουρφουρά έχουν προσελκύσει το έντονο ενδιαφέρον του κοινού.

Ο διευθυντής

Παράλληλα, πραγματοποιήθηκε μεταφορά της ιδέας της ιστοσελίδας diy.org στα ελληνικά, η οποία σχεδιάστηκε εκ νέου για να δώσει την ευκαιρία στους μαθητές να ανακαλύψουν τις κλίσεις τους. Έκανε πολλές δημοσιεύσεις και εισηγήσεις σε σεμινάρια προς εκπαιδευτικούς και όχι μόνο. Συμμετέχει από το 2014 σε ένα ερευνητικό πρόγραμμα με θέμα «Μουσείο Προφορικής Ιστορίας» το οποίο συνιστά ένα βιωματικό ερευνητικό εργαλείο για τη διαφύλαξη και την εκπαιδευτική αξιοποίηση της ιστορίας και της λαϊκής παράδοσης, που χρηματοδοτείται από το Ίδρυμα Λάτση.

Βραβεύτηκε από την Πανελλήνια Ένωση λογοτεχνών, με το 4ο βραβείο στον Πανελλαδικό Μαθητικό Διαγωνισμό ποίησης, με το ποίημα "Κραυγή" 2001 και από το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Κρήτης για τη συμβολή, διαφύλαξη και προσφορά παλαιού εκπαιδευτικού υλικού στο εργαστήριο Μελέτης και Έρευνας της Εκπαίδευσης και του Διδακταλικού επαγγέλματος. Πήρε τιμητική διάκριση για την ταινία μικρού μήκους «Κρίση. Ε! και;» στον Πανελλήνιο Μαθητικό Διαγωνισμό Ταινιών Μικρού Μήκους. Τιμήθηκε με το Operational Partner Υποστηρικτή Νέας Προσπάθειας, από το FIRST LEGO League Greece, για την υποστήριξη στη δημιουργία για πρώτη φορά του Διαγωνισμού Εκπαιδευτικής Καινοτομίας, Τεχνολογίας, Έρευνας και Ρομποτικής FLL GREECE 2013-2014.

¹¹ «Οδηγός της Χαράς» <https://fourfourasweb.files.wordpress.com/2013/09/cebf-cebfceb4ceb7ceb3cebfcb83-cf84ceb7cf83-cf87ceb1cf81ceb1cf83better.pdf>

Επιπρόσθετα, το Δημοτικό Σχολείο Φουρφουρά βραβεύτηκε από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, Κάρολο Παπούλια¹². Τέλος, κατάφερε πρόσφατα να κατακτήσει μία θέση στην παγκόσμια λίστα των εναλλακτικών σχολείων.

Επιρροές – Φιλοσοφία

Μέσα από τη μελέτη της ιστοσελίδας του Δημοτικού Σχολείου Φουρφουρά διαφαίνεται ότι πρόκειται για ένα μαθητοκεντρικό σχολείο, όπου η μάθηση είναι πρώτα από όλα παιχνίδι. Αναμφίβολα, οι εκπαιδευτικοί του σχολείου ακολουθούν την δική τους φιλοσοφία για τη μάθηση, επηρεασμένοι από διάφορα παιδαγωγικά κινήματα και τους εκφραστές τους.

Η μάθηση στο «Σχολείο της Φύσης και των Χρωμάτων» στηρίζεται σε αρχές και μεθόδους που διατυπώθηκαν στο ευρύτερο πλαίσιο της Νέας Παιδαγωγικής. Έτσι, η διδασκαλία της πραγματικότητας βρίσκει απόλυτη εφαρμογή στο σχολείο του Φουρφουρά, καθώς οι μαθητές έχουν την ευκαιρία να μάθουν μέσα από πραγματικές καταστάσεις της καθημερινής ζωής, έχοντας άμεση επαφή με τη φύση. Αυτό γίνεται με ποικίλους τρόπους, όπως με τις υπαίθριες τάξεις, την καλλιέργεια του λαχανόκηπου από τους μαθητές και την προετοιμασία του πρωινού τους από τα προϊόντα που έχουν παράξει.

Η βιωματική μάθηση, βασισμένη στη θεωρία του Dewey, εφαρμόζεται στο σχολείο με τον καλύτερο τρόπο, μέσα από προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, την ενασχόληση των παιδιών με τη ρομποτική, τη δημιουργία ταινιών μικρού μήκους από τα παιδιά, καθώς και την εξερεύνηση διάφορων φυσικών φαινομένων μέσω όλων των αισθήσεων.

Οι επιρροές και από τον Cousinet είναι εμφανείς, καθώς το παιχνίδι και η ομαδική εργασία είναι βασικές διδακτικές μέθοδοι στο σχολείο. Επίσης, όπως είπε και ο Άγγελος Πατσιάς, «...οι ιδέες υπάρχουν από πάρα πολλά, δηλαδή και από Montessori λίγο και από Waldorf λίγο και... λίγο από Summerhill». Η επιρροή της παιδαγωγικής της Montessori συναντάται στη μάθηση μέσω της έρευνας και στη συνύπαρξη των παιδιών διαφορετικών ηλικιών στις αίθουσες, καθώς σύμφωνα με τον διευθυντή γίνεται «Συνδιδασκαλία πέμπτη – έκτη, τρίτη- τετάρτη και πρώτη-δευτέρα». Επιπλέον, η επαφή με τη φύση και την πρακτική ζωή, η σφαιρική ανάπτυξη της προσωπικότητας του μαθητή, η συλλογική οργάνωση, η ενεργή συμμετοχή των γονέων, και η προσπάθεια των εκπαιδευτικών να διδάξουν τυπικά μαθήματα με εναλλακτικό τρόπο, αποδεικνύουν τις ομοιότητες με τα σχολεία Waldorf.

Τέλος, τα μαθήματα επιλογής και το εβδομαδιαίο συμβούλιο που εφαρμόζονται στο Summerhill, εντοπίζονται και στο σχολείο του Φουρφουρά. Για τα συμβούλια ο διευθυντής αναφέρει: «...τα συνολικά προβλήματα διαχείρισης του σχολείου λύνονται όλα μέσα στο συμβούλιο, αυτό το έχουμε πάρει από Summerhill... Κάθε Παρασκευή, όπου... μιλάμε για ψυχανάλυση, δικαστήριο, προτάσεις... Και έτσι λοιπόν είναι η 'φριτέζα' τα συμβούλια και τέτοιες καταστάσεις..., γιατί την ενέργεια και την ένταση ή τη διοχετεύουν σε σωστά μέρη ή την εκτονώνουν έτσι...».

Η φιλοσοφία του Δημοτικού Σχολείου Φουρφουρά, όπως αυτή περιγράφεται στον «Οδηγό της Χαράς», αλλά και όπως προκύπτει από την μελέτη του περιεχομένου των σχετικών ιστοσελίδων, καθώς και από την συνέντευξη του διευθυντή συνοψίζεται στα εξής: Προτεραιότητα και στόχος του σχολείου και των εκπαιδευτικών του είναι η δημιουργία χαρούμενων, ελεύθερων, δημιουργικών, αυτόνομων και κριτικών μαθητών που είναι ικανοί να

¹² <http://dentrozois.org/wp-content/uploads/2015/02/afe5e9e1a25dd434dfce9aa7929594d7.pdf>

διαχειρίζονται όπως αυτοί επιθυμούν τη μάθησή τους, ξεπερνώντας τους φόβους τους και ανακαλύπτοντας τον καλύτερό τους εαυτό. Ίσως η απάντηση του διευθυντή στην ερώτηση «*Τι είναι αυτό που κάνει τον Φουρφουρά να ξεχωρίζει και τι έκανε τον Φουρφουρά να πάρει το βραβείο;*» είναι το κλειδί για να κατανοήσουμε τι λείπει σήμερα από την ελληνική σχολική πραγματικότητα:

«... Εμείς τα περνάμε ωραία εκεί και είναι πολύ φυσική αυτή η διαδικασία... Αναθεωρήσαμε τους στόχους, το τι περιμέναμε, το τι θέλαμε. Και δεν είπαμε κάτι καινοτόμο ουσιαστικά,... κάτι απλό, ότι όλα πρέπει να γίνουν πιο απλά, πρέπει να δούμε το παιδί σαν παιδί... Ουσιαστικά, προτείναμε ένα διαφοροποιημένο σχολείο με την άποψη ότι ο καθένας πρέπει εκεί πέρα να βρίσκει το κομμάτι του εαυτού του...».

Διδακτικές Μεθοδοι

Μία από τις βασικότερες μεθόδους που χρησιμοποιούνται στο σχολείο είναι η βιωματική μάθηση, που ως εναλλακτικός τρόπος εκπαίδευσης εκτείνεται πέρα από τα βιβλία, τα θρανία, τη μετωπική διδασκαλία και την απομνημόνευση. Τα παιδιά έρχονται σε επαφή με τη φύση σε κάθε ευκαιρία και η κάθε γωνιά του σχολείου και του περιβάλλοντα χώρου μεταμορφώνεται σε τάξη. Μαθαίνουν για τη βιοποικιλότητα με εξορμήσεις στη φύση και ταυτόχρονα, εφαρμόζοντας τη διαθεματική προσέγγιση, επιδίδονται στην κατασκευή «ενδοεπικοινωνίας» με πλαστικά ποτήρια στο μάθημα της φυσικής. Έτσι, προσεγγίζουν το αντικείμενο μάθησης μέσα από την έρευνα, την εργασία πεδίου και την παρατήρηση.

Επιπλέον, τα παιδιά δουλεύουν σε ομάδες, επικοινωνούν τα βιώματά τους, επεξεργάζονται από κοινού τις αντιδράσεις τους, θέτουν τους δικούς τους στόχους, εκφράζονται και δημιουργούν, μαθαίνουν να προβληματίζονται και να αναρωτιούνται για την εμπειρία τους και να αναπτύσσουν την ικανότητα για κριτικό αναστοχασμό.

Η περιήγηση στο blog του σχολείου μάς οδήγησε σε αναρτήσεις σχετικές με τον τρόπο προσέγγισης των φυσικών επιστημών. Μέσα από την πειραματική μέθοδο δίνονται στα παιδιά τα σχετικά υλικά και δημιουργείται σενάριο στο οποίο το πείραμα προκύπτει ως ανάγκη. Τα παιδιά δουλεύουν σε ομάδες, συνεργάζονται, κάνουν λάθη τα οποία στην πορεία διορθώνουν, αναζητούν έννοιες φυσικής και δημιουργούν με τη χρήση υλικών. Όλοι φτάνουν στην ολοκλήρωση του πειράματος και εμπλέκουν τα συμπεράσματά τους διαθεματικά με άλλα μαθήματα. Αξίζει να αναφερθεί ότι η ενίσχυση της γνώσης και των δεξιοτήτων που συνδέονται με τις φυσικές επιστήμες στο σχολείο αποτελούν βασικό άξονα στην ανάπτυξη της καινοτομίας (Ανθοπούλου, 2013).

Στη συνέντευξη που μας παραχώρησε ο διευθυντής του σχολείου υποστηρίζει τη χρήση του project και της έρευνας δράσης. Οι μαθητές συμμετέχουν σε ομαδικά σχέδια εργασίας στη διάρκεια του σχολικού έτους συνδυάζοντας διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα. Κατασκευάζουν μηχανές Rube Goldberg και συσχετίζουν γνώσεις μηχανικής, μαθηματικών και φυσικής μέσα από το παιχνίδι. Τα παιδιά συνεργάζονται με επιστήμονες του CERN, υλοποιούν σχέδια εργασίας και αναζητούν λύσεις για τα μυστήρια του σύμπαντος.

Ο εκπαιδευτικός και διευθυντής του σχολείου εφαρμόζει την έρευνα δράσης. Έτσι, εντοπίζει προβλήματα στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πρακτικής, σχεδιάζει και υλοποιεί παρεμβάσεις, παρατηρεί την εξέλιξη, αναστοχάζεται και επανασχεδιάζει με σκοπό τη βελτίωση και την αλλαγή. Ένα μέρος των ημερολογίων, ως ένδειξη αναστοχασμού, βρίσκεται αναρτημένο στο ιστολόγιο του σχολείου, όπου σχολιάζεται ο ρόλος του δασκάλου και το «τσαλάκωμα» στην

προσπάθειά του να γίνει ένα με το παιδί. Αναφέρεται, επίσης, το πλεονέκτημα της συνδιδασκαλίας των τάξεων σε ολιγοθέσια σχολεία, σε αντίθεση με την αρνητική αντίληψη της πλειοψηφίας των εκπαιδευτικών.

Άλλη τεχνική που εφαρμόζεται για τη διερεύνηση των ιδεών των παιδιών στα μαθήματα της Ιστορίας, της Γεωγραφίας και σε άλλα γνωστικά αντικείμενα είναι οι ιδεοθύελλες σε πολύχρωμα χαρτάκια post it που χρησιμοποιούνται για ομαδοποίηση και ταξινόμηση εννοιών με παιγνιώδη τρόπο. Στατιστική, μαθηματικά, ερωτηματολόγια, παρατήρηση, γραφικές και ζωγραφικές παραστάσεις διεγείρουν την δημιουργική σκέψη και οικοδομούν τη γνώση στο «Σχολείο της Φύσης και των Χρωμάτων».

Η καθημερινή ρουτίνα της ορθογραφίας και της ανάγνωσης μετατρέπεται σε παιχνίδι επίλυσης προβλημάτων και καταγραφής απόψεων. Ως εκ τούτου, οι μαθητές εμπλέκονται σε ανταλλαγή απόψεων με την ομάδα, επιχειρηματολογούν, αποφασίζουν, διαβάζουν τις ιδέες τους, σχολιάζουν και αναπτύσσουν δεξιότητες με ευχάριστο τρόπο.

Εξωστρέφεια

Το άνοιγμα του σχολείου στην κοινωνία επιτεύχθηκε μέσα από διάφορες καινοτόμες δράσεις και ενέργειες, οι οποίες θα παρουσιαστούν στη συνέχεια. Αρχικά αξίζει να επισημανθεί ότι οι κάτοικοι του Φουρφουρά σύμφωνα με τον διευθυντή θεωρούνται φιλόξενοι και συνεργάσιμοι ενώ η σχέση του διδακτικού προσωπικού με την τοπική κοινωνία είναι θετική και ζεστή. Σημαντική είναι η ύπαρξη στενής επικοινωνίας, συνεργασίας και αλληλοβοήθειας ανάμεσα στους δασκάλους και τους γονείς των μαθητών.

Ένα πρόγραμμα στο οποίο συμμετέχει το σχολείο είναι αυτό των τηλεδιασκέψεων «Οδυσσέας» με στόχο την ανταλλαγή ιδεών και προβληματισμών πάνω σε ένα θέμα. Σ' αυτό συμμετείχαν έξι σχολεία από όλη την Ελλάδα, τρία σε αστικές και τρία σε αγροτικές περιοχές και επικοινωνήσαν κατά ζεύγη, ώστε να έρθουν κοντά μαθητές με διαφορετικές συνήθειες και τρόπους ζωής.

Επίσης, το Φουρφουράς.tv, η διαδικτυακή τους τηλεόραση, θέτει ως αρχικό σκοπό «τη βελτίωση των μαθητών στη διαδικασία της ανάγνωσης και στην εκμάθηση πολύπλοκων εννοιών της φυσικής με παιγνιώδη τρόπο»¹³, ώστε η φωνή των μαθητών να αποκτά νόημα και δύναμη. Αφορμή για τις πρώτες εκπομπές τους υπήρξαν τα βιβλία «Απορίες Παιδιών» της Βούλας Μάστορη. Με το πέρασμα του χρόνου ολόκληρο το σχολείο εκφραζόταν, μέσω του καναλιού, με εκπομπές μαγειρικής, θέατρα και τα Μικρά Αμαριωτάκια - την ομάδα πρωτεργάτη του εγχειρήματος. Όπως αναφέρεται στον «Οδηγό της Χαράς», «οι μαθητές γνωρίζονται με σχολεία από όλη την Ελλάδα και οι εκπομπές τους μπαίνουν ως διδασκαλίες σε πολλές τάξεις»¹⁴.

Το «Σχολικό Δίκτυο των Ορέων» αποτελεί μια σύμπραξη ορεινών σχολείων, με σκοπό να αποκτήσουν μια κοινή γλώσσα επικοινωνίας, να γνωρίσουν τον τόπο και τις παραδόσεις τους και να επιστρέψουν στην κοινωνία τη γνώση αυτή με όποιο τρόπο επιθυμούν. Το Δίκτυο

¹³ «Οδηγός της Χαράς» <https://fourfourasweb.files.wordpress.com/2013/09/cebf-cebfceb4ceb7ceb3cebfcbf83-cf84ceb7cf83-cf87ceb1cf81ceb1cf83better.pdf>

¹⁴ «Οδηγός της Χαράς» <https://fourfourasweb.files.wordpress.com/2013/09/cebf-cebfceb4ceb7ceb3cebfcbf83-cf84ceb7cf83-cf87ceb1cf81ceb1cf83better.pdf>

περιλαμβάνει πάνω από δεκαπέντε ντοκιμαντέρ Μικρού Μήκους και ποικίλες δράσεις από σχολεία του Νομού Ρεθύμνης.

Η παραγωγή του δικού τους αρωματισμένου ελαιόλαδου, όπως προαναφέρθηκε, ξεκίνησε με αφορμή το «Σχολικό Δίκτυο των Ορέων» και τις κοινές δράσεις που αναπτύχθηκαν με τα Δημοτικά Ζωνιανών και Σισιών, κάτω από την κοινή ετικέτα «σχοίλειό». Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για κοινοτική επιχειρηματικότητα, καθώς σκοπός της είναι το κοινοτικό κέρδος και όχι το χρηματικό. Αξίζει να επισημανθεί ότι η γνώση έρχεται από την κοινότητα (συνταγές αρωματισμού, τεχνικές) και επιστρέφει πίσω με ένα προϊόν, το οποίο ουσιαστικά πολλαπλασιάζει την αρχική του αξία, ως παράδειγμα προς μίμηση ίσως, για τους κατοίκους του χωριού και τις επιλογές διεξόδου από οικονομικές δυσκολίες. Τα πρώτα μπουκάλια τους διατέθηκαν δωρεάν στις οικογένειες.

Τα τελευταία χρόνια το Δημοτικό σχολείο Φουρφουρά έχει δεχθεί πολλές επισκέψεις από φορείς, οργανισμούς, σχολεία, φοιτητές από Ελλάδα και εξωτερικό επαγγελματίες και απλούς ανθρώπους διαφόρων ηλικιακών ομάδων. Άξιες λόγου είναι και οι Ευ.ομιλίες (Ftalks). Πρόκειται για μια σειρά από διαδραστικές παρουσιάσεις, ανάμεσα σε ειδικούς από διάφορους τομείς των τεχνών και των επιστημών και σε μαθητές του Δημοτικού. Αυτές λαμβάνουν χώρα σε διαφορετικές τοποθεσίες κάθε φορά, με σκοπό τη συμμετοχή όλης της κοινωνίας του Δήμου Αμαρίου. Στόχος των Ftalks είναι η διασπορά τους σε όλη την Ελλάδα, ως μέσο αναδόμησης της κοινωνίας μέσα από τη συστηματική διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

Η εξωστρέφεια του Δ.Σ. Φουρφουρά αποδεικνύεται και από τη συμμετοχή του σε διάφορα Ευρωπαϊκά προγράμματα. Συγκεκριμένα στο πρόγραμμα "Primary Science Network" οι μαθητές ασχολήθηκαν με την έννοια του φωτός, τους μαγνήτες και τον αέρα. Μέσω του "Creative Little Scientists" παρουσίασαν προτάσεις για τη διδασκαλία μοτίβων μέσα από τη ρομποτική και τον αργαλειό, καθώς και τα μίγματα μέσα από τα μαθηματικά στην κουζίνα. Με το "Open Discovery Space" δημιούργησαν μια ολοκληρωμένη διδασκαλία μαθηματικών και τοπικής ιστορίας που αφορούσαν στην πρόγνωση χωρίς τεχνολογικά μέσα.

Τέλος, τα τέσσερα τελευταία χρόνια το σχολείο συμμετέχει στον Πανελλαδικό Διαγωνισμό ταινιών Μικρού Μήκους «Ένας πλανήτης μια ευκαιρία», με τις ταινίες που οργανώνονται και προβάλλονται αποκλειστικά από τους μαθητές με ιδιαίτερο ενθουσιασμό.

Δυσκολίες/εμπόδια

Η συνεργασία μεταξύ των μελών του διδακτικού προσωπικού του Δημοτικού σχολείου είναι, σύμφωνα με τον Άγγελου Πατσιά, εποικοδομητική, χωρίς προβλήματα. Συγκεκριμένα αναφέρει ότι «...ο καθένας έχει φυσικά τους ρυθμούς του και το σεβόμαστε απόλυτα, αλλά όσον αφορά την κοινή λειτουργία του σχολείου, έχουμε όλοι τα ίδια μυαλά έτσι κι αλλιώς. Ήρθαν δάσκαλοι που δούλευαν σε σχολεία της πόλης που ήταν αποξενωμένα και ήθελαν να προσαρμοστούνε, να δούνε ότι εμείς εδώ ο ένας δουλεύει για μια τάξη και την άλλη τάξη... δεν είμαστε δηλαδή στα κλουβιά μας όλοι... Αλλά βγάλανε από μέσα τους έναν εαυτό που ούτε αυτοί ήξεραν ότι είχαν και γι' αυτό έχουμε φτιάξει μια πολύ ωραία παρέα, με πολλές διαφορετικές απόψεις και πολλά διαφορετικά μυαλά. Δεν είμαστε της ίδιας φιλοσοφίας όλοι, όχι. Γίναμε, δηλαδή, συν-δημιουργήσαμε μια ιδέα».

Όσον αφορά στις δυσκολίες που ο ίδιος συνάντησε, στο πλαίσιο τόσο της οικονομικής κρίσης όσο και του γραφειοκρατικού εκπαιδευτικού συστήματος, κατά την υλοποίηση καινοτόμων δραστηριοτήτων προς μια εναλλακτική μορφή εκπαίδευσης, στη συνέντευξή του

τόνισε ότι «...το πρώτο μεγάλο βήμα είναι να έχεις μαζί σου πάντα την τοπική κοινωνία και τους γονείς... Και φυσικά οι εκπαιδευτικοί να είναι απόλυτα συνεννοημένοι στο τι κάνουν... Τώρα πρακτικά το πώς ξεφύγαμε έχει να κάνει ότι... ήμασταν άορατοι μέχρι να γίνουμε ορατοί και γίναμε ορατοί απότομα. ...το έργο που γίνονταν δεν το αντιλαμβάνονταν αυτοί που θα μπορούσαν να μας βάλουν περιορισμούς, ...ώστε όταν τα μάθανε ήταν αργά πια για αυτούς να επέμβουν. Οπότε ίσως έγινε σε αυτό το επίπεδο».

Στην ερώτηση σχετικά με το πώς η γραφειοκρατία δεν στάθηκε απροσπέλαστο εμπόδιο στην έμπνευση, η απάντηση του ήταν η εξής: «Ε ...εγώ δεν είμαι καλός διευθυντής οπότε γι' αυτό δεν κολλάω στα τυπικά ...αλλά νομίζω ότι όταν η γραφειοκρατία ήρθε να μας βάλει εμπόδια εμείς μάλλον την προσπερνούσαμε». Και συνεχίζει λέγοντας ότι: «Δεν το επιτρέψαμε να γίνει αυτό... είχαμε και τις κακές μας περιόδους που συγκρουστήκαμε και μαλώσαμε με συμβούλους... Αλλά επειδή ήδη έχει φτιαχτεί ένα πλαίσιο σωστό, τελικά δεν μπορούσαν να κάνουν κάτι... Ειδικά όταν οι γραφειοκράτες έρχονται να σου τη πούνε, άμα δούνε ότι όλοι οι υπόλοιποι αντιλαμβάνονται το τι γίνεται εκεί και ότι είναι ευχαριστημένοι, δε μπορούν να κάνουν παραπάνω κάτι...».

Συμπεράσματα

Η συγκεκριμένη μελέτη χαρακτηριζόταν εξ αρχής από κάποιους περιορισμούς. Συγκεκριμένα, δεν υπήρχε η δυνατότητα άμεσης παρατήρησης του πλαισίου της υπό μελέτη περίπτωσης λόγω αδυναμίας προσέγγισης της περιοχής. Επίσης, η συλλογή των δεδομένων προήλθε μόνο από αναζήτηση σε σχετικές ιστοσελίδες και από τη συνέντευξη με τον διευθυντή, ενώ θα μπορούσε να δοθεί μια πιο ολοκληρωμένη άποψη εάν είχαν καταγραφεί και οι απόψεις των υπολοίπων εκπαιδευτικών του σχολείου, αλλά ενδεχομένως και των μαθητών.

Από την ανάλυση, λοιπόν, της παραπάνω μελέτης περίπτωσης καταδεικνύεται ότι το Δημοτικό Σχολείο του Φουρφουρά αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό παράδειγμα εναλλακτικής εκπαίδευσης στην ελληνική πραγματικότητα. Αυτό που το καθιστά εναλλακτικό σχολείο δεν είναι οι μεμονωμένες πρακτικές και μέθοδοι, αλλά ένα συνονθύλευμα παραγόντων, όπως η φιλοσοφία για τη μάθηση, το συνεργατικό πνεύμα, η υιοθέτηση νέων παιδαγωγικών προσεγγίσεων και σύγχρονων διδακτικών μεθόδων, η εξωστρέφεια στην κοινωνία, η συμμετοχή σε διάφορα εκπαιδευτικά προγράμματα, η ευέλικτη οργάνωση της διδασκαλίας, η ικανότητα αξιοποίησης του πολιτισμικού κεφαλαίου των μαθητών, οι συνεργατικές σχέσεις εκπαιδευτικών, γονέων και τοπικής κοινωνίας, η ικανότητα μετατροπής των δυσκολιών σε πλεονεκτήματα, καθώς και το ανήσυχο και πρωτοποριακό πνεύμα των εκπαιδευτικών του.

Σημαντικό κομμάτι του σχολείου του Φουρφουρά ως προς την εφαρμογή εναλλακτικών πρακτικών μάθησης αποτελεί ο διευθυντής, ο οποίος συνειδητοποίησε και συνεκτίμησε την αλληλεπίδραση της καινοτομίας με το κοινωνικό, πολιτιστικό οικονομικό και γεωγραφικό περιβάλλον του σχολείου και κατάφερε να διαχειριστεί τα μειονεκτήματά του με τέτοιο τρόπο, ώστε να τα αναδείξει σε προτερήματα. Ειδικότερα, το γεγονός ότι είναι ένα ολιγοθέσιο Δημοτικό στο οποίο επιβάλλεται η συνδιδασκαλία παιδιών διαφορετικών τάξεων αξιοποιήθηκε ως τεχνική αλληλοδιδασκαλίας και διερευνητικής μάθησης. Το μειονέκτημα της απόστασης του σχολείου από το αστικό κέντρο έγινε η αφορμή για τη δημιουργία του διαδικτυακού καναλιού Φουρφουράς.tv, που μεταφέρει τις απόψεις και ιδέες των μαθητών σε όλο τον κόσμο. Τέλος, με την στήριξη και τη συνεργασία της τοπικής κοινωνίας, κατάφερε να ξεπεράσει όλα τα γραφειοκρατικά εμπόδια του κρατικοδίαιτου ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος.

Ωστόσο, στο πλαίσιο μιας κριτικής προσέγγισης της μελέτης περίπτωσης, πρέπει να επισημανθεί ότι υπήρξαν κάποιοι σημαντικοί παράγοντες που λειτούργησαν ενισχυτικά ως προς τη διάθεση των εκπαιδευτικών του Δ.Σ. Φουρφουρά για πειραματισμό και εφαρμογή εναλλακτικών πρακτικών. Πιο συγκεκριμένα, η αναλογία μαθητών και χώρου διδασκαλίας, όπως φάνηκε από τα δεδομένα της συνέντευξης, λειτουργεί προς όφελος των μαθητών και της ίδιας της μαθησιακής διαδικασίας, καθώς διευκολύνει τη διεξαγωγή δραστηριοτήτων ποικίλου περιεχομένου και επιτρέπει τη χρήση εναλλακτικών παιδαγωγικών υλικών. Επιπλέον, η αναλογία μαθητών ανά εκπαιδευτικό φαίνεται να αποτελεί ακόμα έναν ευνοϊκό παράγοντα, καθώς παρέχει τη δυνατότητα για συνεργατικές δραστηριότητες, εξατομικευμένη παρέμβαση, διαφοροποιημένη διδασκαλία και την καλλιέργεια στενότερων σχέσεων μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών.

Η παραπάνω μελέτη περίπτωσης συνιστά μία πρώτη προσέγγιση του θέματος που αφορά το Δ.Σ. του Φουρφουρά. Σε ένα δεύτερο επίπεδο θα μπορούσε να διεξαχθεί μια αναλυτικότερη μελέτη, που θα αξιοποιούσε τα δεδομένα της συμμετοχικής παρατήρησης σε συνδυασμό με αυτά της συνέντευξης των υπόλοιπων εκπαιδευτικών και των μαθητών. Εν κατακλείδι, μια ερευνητική πρόταση θα μπορούσε να αποτελέσει η μελέτη της εξελικτικής πορείας των μαθητών που έχουν αποφοιτήσει από το σχολείο αυτό ως προς τη γνωστική και συναισθηματική τους ανάπτυξη.

References

- Ανθοπούλου, Σ. (2013). Εκπαίδευση και Καινοτομία στον 21ο αιώνα. Ανοίγοντας ορίζοντες στην αγορά εργασίας. *Πρακτικά Συνεδρίου. Επισκόπηση του συνεδρίου και αποτίμηση της συμβολής του στο διάλογο για την καινοτομία στην ελληνική εκπαίδευση*. Απρίλιος 2013 (σσ. 63-75). Αθήνα: Ίδρυμα Λαμπράκη.
- Αντωνίου, Χ. (2008). *Παιδαγωγοί και Παιδαγωγική στην Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Alternative Education. (2015). Ανακτήθηκε 10 Ιουνίου, 2015 από https://en.wikipedia.org/wiki/Alternative_education
- Bell, J. (1997). *Μεθοδολογικός σχεδιασμός παιδαγωγικής και κοινωνικής έρευνας*. Μτφρ. Α.Β. Ρήγα. Αθήνα: Gutenberg.
- Bertrand, Y., & Valois, P. (2000). Carl Rogers. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 311-325). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Bertrand, Y., & Valois, P. (2000). John Dewey. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 157-170). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Bilde, J., Damme, J. V., Lamote, C., & De Fraine, B. (2013). Can alternative education increase children's early school engagement? A longitudinal study from kindergarten to third grade, School Effectiveness and School Improvement. *An International Journal of Research, Policy and Practice*, 24:2, 212-233, DOI: 10.1080/09243453.2012.749795
- Böhm, W. (2000). Maria Montessori. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 189-210). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Γεωργοπαπαδάκος, Α. (1998). *Το Μεγάλο Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Μαλλιάρης Παιδεία.

- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας*. Μτφρ. Σ. Κυρανάκης, Μ. Μαυράκη, Χ. Μητσοπούλου, Π. Μπιθάρα, & Μ. Φιλοπούλου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Freire, P. (2006). *Δέκα επιστολές προς εκείνους που τολμούν να διδάσκουν*. Μτφρ. Μ. Νταμπαράκης. Αθήνα: Επίκεντρο.
- Ζαζάνη, Ε. (2014). Η ρητορική της καινοτομίας και οι προϋποθέσεις για την ουσιαστική εφαρμογή της. *Νέος Παιδαγωγός, Τεύχος 20*, σσ. 120-126. Ανακτήθηκε 15 Ιουνίου, 2015, από http://neospaidagogos.gr/periodiko/files/2_Teychos_Neou_Paidagogou_Ianouarios_2014.pdf
- Hameline, D. (2000). Adolphe Ferrière. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 229-248). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Heiland, H. (2000). Friedrich Fröbel. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 63-85). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Houssaye, J. (2000). Roger Cousinet. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 249-270). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Καζταρίδου, Α. (χ.χ.). Η Καλλιέργεια της Δημιουργικότητας μέσα από Προγράμματα και Δραστηριότητες Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε 10 Ιουνίου, 2015, από http://kpekastor.kas.sch.gr/peekpe/proceedings/synedria_8_did_prot/Kaztaridou.pdf
- Καρυώτης, Θ. (2009). Η διδασκαλία με ομάδες εργασίας. *Επιστημονικό Βήμα, Τεύχος 10*, σσ. 67-74. Ανακτήθηκε 13 Ιουνίου, 2015, από http://www.syllogosperiklis.gr/ep_bima/epistimoniko_bima_10/kar.pdf
- Katz, L., & Chard, S. (2009). *Η μέθοδος project. Η ανάπτυξη της κριτικής σκέψης και της δημιουργικότητας των παιδιών της προσχολικής ηλικίας*. Μτφρ. Ρ. Λαμπρέλλη. Αθήνα: Ατραπός.
- Lange, C. M., & Sletten, S. J. (2002). *Alternative Education: A Brief History and Research Synthesis*. Alexandria, VA: Project Forum at National Association of State Directors of Special Education. Ανακτήθηκε 1 Ιουνίου, 2015, από <http://www.nasdse.org/forum.htm>
- Martin, R. A. (2000). An Introduction to Educational Alternatives. *Paths of Learning*. Retrieved June 7, 2015, from <http://www.educationrevolution.org/store/resources/alternatives/introtoalternatives/>
- Ματσαγγούρας, Η. (2008). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση. Για το Καθημερινό Μάθημα, το Ολοήμερο Σχολείο και για τα Περιβαλλοντικά, τα Πολιτιστικά και τα Ευρωπαϊκής Συνεργασίας Προγράμματα*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002). Ευέλικτη Ζώνη Διαθεματικών Προσεγγίσεων: Μια εκπαιδευτική καινοτομία που αλλάζει το σχολείο. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών θεμάτων, Τεύχος 6*, σσ. 15-30. Ανακτήθηκε 12 Ιουνίου, 2015, από <http://www.pischools.gr/download/publications/epitheorisi/teychos6/matsagouras.PDF>
- Ματσαγγούρας, Η. (2000). Η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία: «Γιατί», «Πώς», «Πότε» και «για Ποιους». Ανακτήθηκε 5 Ιουνίου, 2015 από <http://users.sch.gr/kliapis/matsF.pdf>
- Μπάκας, Θ. (2009). Οι αλλαγές και οι αντιστάσεις στην εκπαίδευση. *Παιδαγωγική Θεωρία και*

Πράξη, 3, 47-56.

- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Νηλ, Α. Σ. (1972). *Θεωρία και πράξη της αντιαυταρχικής εκπαίδευσης. Το επαναστατικό παράδειγμα ενός ελεύθερου σχολείου*. Μτφρ. Κ. Λάμπρος, Αθήνα: Μπουκουμάνης.
- Novoa, A., & Vilanou, C. (2000). Francisco Ferrer. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 107-134). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ουάντσγουερθ, Μ. Γ. (2000). *Η θεωρία του Ζαν Πιαζέ για τη γνωστική και τη συναισθηματική ανάπτυξη. Τα θεμέλια του κονστρουκτιβισμού*. Μτφρ. Σ. Κανελλάκη, Σ. Παπαδόπουλος & Σ. Γιατρά. Αθήνα: Καστανιώτη.
- Πεντέρη, Ε. (2013). Ερευνώντας την πράξη, κάνοντας πράξη την έρευνα στο νηπιαγωγείο: Ο ρόλος του εκπαιδευτικού. Στο Κ. Πετρογιάννης (Επιμ.), *Η αξιολόγηση και η έρευνα δράσης: σημαντικά εργαλεία για την ποιότητα και την ανανέωση των παιδαγωγικών πρακτικών. Πρακτικά του 10ου Πανελληνίου Μετεκπαιδευτικού Συνεδρίου Παιδαγωγών Προσχολικής Ηλικίας Τ.Ε.Ι.* (σσ. 48-59).
- Peyronie, H. (2000). Célestin Freinet. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 271-290). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Pourtois, J. P., Desmet, H. (2000). Ovide Decroly. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 171-187). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα:
- Soëtard, M. (2000a). Jean-Jacques Rousseau. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 23-41). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Soëtard, M. (2000b). Johann Heinrich Pestalozzi. Στο J. Houssaye (Επιμ.), «*Δεκαπέντε παιδαγωγοί. Σταθμοί στην ιστορία της παιδαγωγικής σκέψης*» (σσ. 43-61). Μτφρ. Δ. Καρακατσάνη. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Σπυροπούλου, Δ., Αναστασάκη, Α., Δεληγιάννη, Δ., Κούτρα, Χ., Λουκά, Ε., & Μπούρας, Σ. (2008). Καινοτόμα προγράμματα στην εκπαίδευση. Στο «*Η ποιότητα στην εκπαίδευση. Έρευνα για την αξιολόγηση ποιοτικών χαρακτηριστικών του συστήματος πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης*» (σσ. 197-240). Ανακτήθηκε 8 Ιουνίου, 2015, από http://www.pi-schools.gr/programs/erevnes/index_axiol.php
- Ταρατόρη – Τσαγκατίδου, Ε. (2002). *Η Μέθοδος Project στη Θεωρία και στην Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδη.
- Τσουμάνης, Γ., & Σακελλαρίου, Μ. (2007). Η εργαστηριακή διδασκαλία και η αξία του πειράματος στο μάθημα των φυσικών επιστημών. Πειραματικές δραστηριότητες στην Ε' και Στ' τάξη του Δημοτικού Σχολείου. Στα πρακτικά 2ο Εκπαιδευτικό συνέδριο. *Γλώσσα, Σκέψη και Πράξη στην Εκπαίδευση, 19-21 Οκτωβρίου 2007* (σσ. 1-9), Ιωάννινα. Ανακτήθηκε 10 Ιουνίου, 2015, από <http://ipeir.pde.sch.gr/educonf/2/09ThetikesEpistimes/tsoumanis-sakellariou/tsoumanis-sakellariou.pdf>
- Χατζηδήμου, Δ. (2011). *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική. Συμβολή στη διάχυση της παιδαγωγικής σκέψης*. Αθήνα: Κυριακίδη.